

Ks. Andrzej DOBRZYŃSKI

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II

Kraków

Ośrodek Dokumentacji i Studium Pontyfikatu Jana Pawła II

Rzym

„PRAWO ŻYWE I PRZEMOŻNE”: WOLNOŚĆ RELIGIJNA W NAUCZANIU JANA PAWŁA II

Przy końcu swojego pontyfikatu bł. Jan Paweł II wyznał, że jego szczególnym zadaniem, wynikającym z potrzeby czasu, była obrona praw człowieka. Wiele uwagi poświęcił obronie godności osoby ludzkiej i trosce o pokój. Klamrę spinającą te dwie wartości stanowi jego nauczanie dotyczące wolności religijnej, o której wielokrotnie mówił i którą przypominał¹

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka ONZ, uchwalona w Paryżu 10 grudnia 1948 roku, stawia wolność religijną obok innych praw ludzkich, takich jak prawo do życia, do równego traktowania czy do poszanowania osoby. Problematyka wolności religijnej jak w soczewce skupia zagadnienia teologiczne i społeczne, antropologiczne i moralne, odzwierciedla stosunek państwa do Kościoła oraz związek religii z dobrem wspólnym. Splot tych zagadnień można odnaleźć w nauczaniu Jana Pawła II, który podkreślał, że wolność religijna nie jest tylko jednym z wielu praw człowieka, lecz stanowi probierz przestrzegania wszystkich praw ludzkich.

Problematyka wolności religijnej, tak istotna i aktualna, jest często niewłaściwie rozumiana. Bywa redukowana do pojęcia „tolerancji” lub do „uczuć religijnych” czy też mylona z poglądem, że wszystkie religie są równe. Obecność znaków religijnych w przestrzeni publicznej, sporne kwestie moralne i prawne między Kościołem i państwem, a zwłaszcza

¹ Por. Jan Paweł II, *Misją papieża jest obrona praw człowieka. Przemówienie na Uniwersytecie La Sapienza* (17 maja 2003 r.), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.), 24:2003, nr 10, s. 34–35 [dalej: OR].

prześladowanie chrześcijan w wielu miejscach świata przy dość biernej postawie rządzących – to tylko niektóre sprawy związane z wolnością religijną, z którymi spotykamy się niemal na co dzień. Warto powracać do katolickiej doktryny o wolności religijnej, tym bardziej że Jan Paweł II wniósł znaczący wkład w jej rozwój i pogłębienie.

Przedmiotem studium jest syntetyczne przedstawienie głównych wątków nauczania Jana Pawła II na temat wolności religijnej. W omawianej problematyce wyróżniono takie zagadnienia, jak: godność człowieka, stosunek wolności religijnej do pozostałych praw człowieka, relacja między Kościołem a państwem i między wolnością a misją Kościoła oraz znaczenie wolności religijnej dla sprawy pokoju na świecie.

PRAWDA, KTÓRA WYZWAŁA

W nauczaniu Jana Pawła II o wolności religijnej znaczącą rolę odgrywały dwa dokumenty soboru watykańskiego II: konstytucja *Gaudium et spes* i deklaracja *Dignitatis humanae*. Papież nawiązywał i pogłębiał wątki antropologiczne i eklezjologiczne zawarte w nauczaniu soborowym, podkreślając przy tym aktualność ewangelicznego orędzia o odkupieniu człowieka. W wyjaśnianiu problematyki wolności religijnej Jan Paweł II przedstawiał przede wszystkim perspektywę teologiczną, ale również oparł swoje nauczanie na „przesłankach, jakie dyktuje samo doświadczenie człowieka, jego rozum oraz poczucie ludzkiej godności”²

Problematyka godności człowieka jest newralgicznym punktem dialogu Kościoła ze światem współczesnym³ Pojęcie „godności osoby ludzkiej” wywodzi się z tradycji chrześcijańskiej, ale posiada wartość uniwersalną. W Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka podkreślono, że fundamentem praw jest właśnie godność osoby ludzkiej. Wkład Kościoła katolickiego, a także innych wspólnot religijnych, polega na wskazaniu, że „źródło godności i nienaruszalnych praw znajduje się w transcendentnym wymiarze człowieka”⁴

Relacja z Bogiem jest „elementem konstytutywnym” natury i życia człowieka. Nie każdy podziela to przekonanie, lecz nie można zaprzeczyć, że w przypadku ludzi wierzących chodzi o „najgłębszą sferę ich duszy” i o największą wartość oraz najwyższą prawdę, z którą wiążą decy-

² Por. Jan Paweł II, *Redemptor hominis*, 17.

³ Por. Jan Paweł II, *Podstawowe prawa osoby ludzkiej a wolność religijna. Przemówienie do uczestników V Międzynarodowego Sympozjum Prawników* (10 marca 1984 r.), 2, OR 5:1984, nr 5, s. 25 i 28.

⁴ Por. Jan Paweł II, *Transcendentne podstawy godności i praw osoby. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (9 stycznia 1989 r.), 10:1989, nr 1–2, s. 11–12.

zję sumienia⁵ W każdym człowieku – także w agnostyku czy ateście – istnieje otwartość na transcendencję, wyrażona jeśli nie przez wiarę, to przez pytanie o sens życia i umierania.

Wolność religijna nie oznacza tylko postawy tolerancji wobec spraw wiary, lecz wskazuje przede wszystkim na szacunek dla wagi i głębi ludzkiego wyboru. Jan Paweł II określił wolność religijną jako „najgłębszy wyraz wolności sumienia” Podjęta w sumieniu decyzja o wyborze religii, obejmująca rozum, serce i wolę człowieka, jest „hołdem” składanym ludzkiej godności. Wyraża „tożsamość osoby”, wiąże się z całym życiem człowieka, nadaje sens jego istnieniu i oznacza również obowiązek dawania świadectwa wiary w życiu społecznym. Decyzja sumienia jest nienaruszalna do tego stopnia, że wspólnoty wyznaniowe winny uznać także decyzję człowieka o zmianie religii. Państwo ma obowiązek chronić i umacniać wolność sumienia, „zawsze jednak – jak zaznaczył papież – biorąc pod uwagę naturalne prawo moralne, dobro wspólne oraz szanując godność każdego człowieka”⁶ Korzystanie z wolności sumienia winno odbywać się w sposób odpowiedzialny, zgodny z zasadami etycznymi, z zasadą równości i sprawiedliwości⁷

Człowiek w sumieniu wybiera prawdę objawioną, którą poznał i pokochał, odkrywając jej „zobowiązujący charakter” Na krakowskich Błoniach, 10 czerwca 1979 roku, Jan Paweł II pytał rodaków, tworzących w większości katolicki naród: „Czy można odrzucić Chrystusa i wszystko to, co On wniósł w dzieje człowieka?” Odpowiadał: „Oczywiście, że można. Człowieka jest wolny. Człowiek może powiedzieć Bogu: nie. [...] Ale pytanie zasadnicze: czy wolno? I w imię czego wolno? Jaki argument rozumu, jaką wartość woli i serca można przedłożyć sobie samemu i bliźnim [...]?”⁸

Papież wskazywał na Boży i ludzki wymiar odkupienia w Chrystusie: godność przybranego synostwa i godność wewnętrznej prawdy człowieczeństwa. Nie są to dwie różne rzeczywistości, lecz podwójny wymiar jednej tajemnicy człowieka. Zadaniem Kościoła jest głoszenie światu Chrystusa, by pomóc każdemu człowiekowi odnaleźć siebie. Kościół

⁵ Por. Jan Paweł II, *Christifideles laici*, 39.

⁶ Por. Jan Paweł II, *Poszanowanie sumienia każdego człowieka warunkiem pokoju. Oświadczenie na XXIV Światowy Dzień Pokoju*, OR 11:1990, nr 12, s. 17; Jan Paweł II, *Poszanowanie praw człowieka warunkiem prawdziwego pokoju. Oświadczenie na XXXII Światowy Dzień Pokoju*, OR 20:1999, nr 1, s. 5.

⁷ Por. *Dokument Stolicy Apostolskiej o wolności religijnej. List do szefów państw-sygnatariuszy Aktu Końcowego w Helsinkach* (1 września 1980), OR 1:1980, nr 10, s. 8.

⁸ Jan Paweł II, *Homilia podczas Mszy św. ku czci św. Stanisława* (10 czerwca 1979 r.), [w:] *Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski. Przemówienia, dokumentacja, tekst autoryzowany*, Poznań–Warszawa 1979, s. 206.

głosi ewangeliczną prawdę, a jednocześnie pozostawia ludziom wolność sumienia. „W ten sposób – wyjaśnia Ojciec Święty – sama osobowa godność człowieka staje się treścią tego przepowiadania, nawet bez słów, ale przez sposób odnoszenia się do niej” Głoszenie prawdy Chrystusa łączy się z krzewieniem godności ludzkiej i wolności. Wolność religijna domaga się „rzetelnego stosunku do prawdy jako warunku wolności w myśl słów Jezusa: «Poznacie prawdę, a prawda was wyzwoli» (J 8, 32)”⁹

Jan Paweł II wskazał na fundamentalną rolę prawdy w doświadczeniu wolności. Wiele zdań deklaracji *Dignitatis humanae* wyrażało moralny związek człowieka z prawdą, mówiąc o „obowiązku jej poszukania i zachowywania”¹⁰ Papież podkreślał związek naturalny, ontyczny prawdy i wolności, rozwijając, można tak powiedzieć, nauczanie soborowej deklaracji, że „prawo do wolności religijnej nie zasadza się na subiektywnej dyspozycji osoby, lecz na samej naturze” W pewnej mierze stwierdzenie papieża było podyktowane tym, że wielu współczesnych ludzi wyolbrzymia znaczenie wolności, lekceważąc jednocześnie wymogi prawdy. Ojciec Święty, mówiąc o sile prawdy, nie umniejszał znaczenia ludzkich praw i odpowiedzialności. Prawda promieniuje, „narzuca się sumieniu tylko siłą siebie samej”, jednak to człowiek dokonuje wyboru¹¹

GODNOŚĆ CZŁOWIEKA

Prawo do wolności religijnej wskazuje na prawo człowieka do Boga, a zarazem posiada także głęboko humanistyczną wymowę i społeczno-polityczne następstwa. Wyraża integralną prawdę o człowieku, która uwzględnia jego wymiar duchowy i racjonalną naturę otwartą na transcendencję. Stoi na straży osoby ludzkiej i jej nienaruszalnej godności. Poszanowanie wolności religijnej wynika z troski o dobro wspólne społeczeństwa. Łamanie tego prawa jest „radykalną niesprawiedliwością” wobec człowieka i godzi w jego godność oraz w dobro wspólne¹². Istotnym wkładem Jana Pawła II w nauczanie o wolności religijnej było wskazanie na potrzebę uwzględnienia prawdy o transcendentnej naturze człowieku w życiu społeczno-politycznym¹³

Nowoczesny totalitaryzm wyrósł z zanegowania transcendentnej godności osoby ludzkiej. Odrzucenie prawdy o człowieku, stworzonym i od-

⁹ Por. Jan Paweł II, *Redemptor hominis*, 12.

¹⁰ Por. Sobór watykański II, *Dignitatis humanae*, 1–3.

¹¹ Tamże, 2; por. J. L. Martínez, *Libertad religiosa y dignidad humana. Claves católicas de una gran conexión*, Madryt 2009, s. 181.

¹² Por. Jan Paweł II, *Redemptor hominis*, 17.

¹³ Por. G. del Pozo Abejón, *La Iglesia y la libertad religiosa*, Madryt 2007, s. 246.

kupionym przez Boga, łączy się z zafałszowaniem wolności lub jej wynaturzeniem. „W świecie bez prawdy – stwierdził papież – wolność traci swoją treść, a człowiek zostaje wystawiony na pastwę namiętności i uwarunkowań jawnych i ukrytych” Dlatego wolność religijna staje się swoistym „źródłem i syntezą” ludzkiej wolności, gwarantem dobra wspólnego, sprawdzianem demokracji i zaczynem odnowy społeczeństwa. „Najwyższe Dobro i dobro moralne spotykają się w prawdzie: w prawdzie Boga Stwórcy i Odkupiciela oraz w prawdzie człowieka przez Niego stworzonego i odkupionego. Tylko na fundamencie tej prawdy można budować odnowione społeczeństwo i przewycięzać różne formy totalitaryzmu, aby otworzyć drogę wiodącą ku autentycznej wolności” Prawdziwa demokracja możliwa jest tylko „w państwie prawa i w oparciu o poprawną koncepcję osoby ludzkiej” System społeczno-polityczny, który nie jest oparty na integralnej wizji człowieka, przemienia się w „zakamuflowany totalitaryzm”¹⁴

W dobrze pojętym interesie państwa leży więc zabezpieczenie wolności religijnej wszystkich grup wyznaniowych, także tych, które są mniejszością¹⁵ Ze swej strony wspólnoty religijne winny brać czynny udział w dyskusjach i ustaleniach na płaszczyźnie państwowej i międzynarodowej odnośnie do „sposobów korzystania” z wolności religijnej¹⁶ Wolność religijna nie może być rozumiana jako przywilej, koncesja czy też narzędzie legislacyjne w sprawowaniu władzy. Stanowi niezbywalne prawo wszystkich i każdego z osobna, także instytucji i grup religijnych, które trzeba uznać i respektować w życiu społecznym i państwowym.

WOLNOŚĆ RELIGIJNA PODSTAWOWYM PRAWEM CZŁOWIEKA

Znamiennym wkładem Jana Pawła II w refleksję dotyczącą wolności religijnej było ukazanie jej specyficznej i wiodącej roli pośród fundamentalnych praw człowieka. Podkreślał, że jest ona „jednym z podstawowych sprawdzianów prawdziwego postępu człowieka w każdym ustroju, społeczeństwie, systemie czy środowisku”¹⁷

Wielokrotnie papież zwracał uwagę na szczególne znaczenie wolności religijnej w stosunku do innych praw człowieka. Wskazywał, że jest to prawo „najbardziej podstawowe, ponieważ pierwotnym źródłem godności

¹⁴ Por. Jan Paweł II, *Centesimus annus*, 44–47; Jan Paweł II, *Veritatis splendor*, 99; Jan Paweł II, *Evangelium vitae*, 19.

¹⁵ Por. Jan Paweł II, *Poszanowanie mniejszości warunkiem pokoju. Orędzie na XXII Światowy Dzień Pokoju*, OR 9:1988, nr 12, s. 32.

¹⁶ Por. *Dokument Stolicy Apostolskiej o wolności religijnej...*, s. 7.

¹⁷ Jan Paweł II, *Redemptor hominis*, 17.

osoby jest jej zasadniczy związek z Bogiem”¹⁸ Wolność religijna stanowi „podstawę i rację bytu dla innych form wolności”, ponieważ sięga sfery duchowej i dostarcza głębszych motywacji dla ludzkiej odpowiedzialności. Kształtuje także rzetelny stosunek do prawdy oraz zabezpiecza ludzi przed manipulacją ich przekonaniem¹⁹ Dzięki niej inne wolności się rozwijają i upowszechniają. Ojciec Święty stwierdził, że „wolność religijna jest samym sercem ludzkiej wolności”²⁰

Ponieważ wolność religijna stanowi „zakotwiczenie dla pozostałych wolności” i jest ich „źródłem i syntezą”, należy ją uznać za „czynnik umocnienia spójności moralnej” całego społeczeństwa²¹ W wolności religijnej można także widzieć „szczyt” praw człowieka – szczególnie biorąc pod uwagę to, jak wielu ludzi zapłaciło za tę wolność cenę życia²². Wspomnienie męczenników XX wieku w czasie Wielkiego Jubileuszu Roku 2000 uświadomiło ich ofiarę i odpowiedzialność obecnego pokolenia za korzystanie z prawa do wolności religijnej i odważnego wyznawania wiary.

Prawa człowieka tworzą integralną całość. Ewolucja w pojmowaniu tych praw winna prowadzić także do uwydatnienia i coraz skuteczniejszej ochrony wolności religijnej²³ Jan Paweł II podkreślał głębokie wzajemne powiązanie praw człowieka, wskazując, że potrzebna jest integralna ochrona wszystkich praw, aby zagwarantować przestrzeganie każdego z nich²⁴ Przy okazji 50. rocznicy uchwalenia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka papież zauważył, że w dzisiejszym świecie niektóre prawa są szczególnie zagrożone. Spośród nich wymienił prawo do życia, prawo do wolności religijnej i prawo do życia w pokoju²⁵

Osobie wierzącej, którą skrzywdzono w jej przekonaniach religijnych, trudno przyjąć, że państwo czy inna instytucja może jej zagwarantować ochronę należnych swobód. Również odmówienie praw wspólnocie religijnej czy Kościołowi jest nie tylko przejawem marginalizacji religii, ale także niesprawiedliwości dotyczącej obywateli i społeczeństwo.

¹⁸ Por. Jan Paweł II, *Podstawowe prawa osoby ludzkiej a wolność religijna...*, s. 28.

¹⁹ Por. Jan Paweł II, *Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia. Orędzie na XXI Światowy Dzień Pokoju*, 3, OR 9:1988, nr 1, s. 3.

²⁰ Por. Jan Paweł II, *Wyzwania stojące przed ludzkością: życie, chleb, pokój i wolność. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (10 stycznia 2005), OR 26:2005, nr 3, s. 24.

²¹ Por. *Dokument Stolicy Apostolskiej o wolności religijnej...*, s. 8.

²² Por. Jan Paweł II, *Pierwszym prawem człowieka jest prawo do życia. Spotkanie z parlamentarzystami* (Warszawa, 8 czerwca 1991 r.), OR 12:1991, nr 6, s. 22.

²³ Por. Jan Paweł II, *Poszanowanie praw człowieka warunkiem prawdziwego pokoju...*, s. 4.

²⁴ Por. tamże.

²⁵ Por. tamże, s. 5 i 7.

Wydaje się, że kwestia „liter i ducha” praw człowieka, podjęta przez Jana Pawła II na początku pontyfikatu²⁶, jest jeszcze bardziej aktualna w chwili obecnej, kiedy są one różnie interpretowane i nie ma zgodności co do ich znaczenia. Prawa podstawowe, jak wolność religii czy prawo do życia, są spychane w cień, a debata publiczna dotyczy głównie tzw. nowych praw, takich jak prawo do aborcji czy do zawierania małżeństw homoseksualnych. W krajach liberalno-demokratycznych ten proces można powiązać z zanikiem wiary, a co za tym idzie, z nową wizją człowieka, oderwaną od natury i wpisanego weń prawa moralnego, a skoncentrowaną wokół wszechwładnego „ja”

Można powiedzieć, że wolność religijna stanowiła swoistą perspektywę spojrzenia Jana Pawła II na prawa osoby ludzkiej. Zaznacza on, że prawa człowieka winny stanowić integralną część każdej kultury i że nie można pogwałcenia praw ludzkich uzasadniać różnicą kultur. Dlatego też wskazywał na potrzebę „duszpasterstwa praw człowieka” Zadaniem tego duszpasterstwa jest dążenie, by przechodzić od „liter” praw człowieka do ich realizacji, by krytycznie śledzić rozwój i korzystanie z nich, wychowywać do ich poszanowania oraz rozwijać naukę o transcendentnym wymiarze człowieka²⁷

Jan Paweł II był papieżem praw człowieka, pozostawił wiele cennych wskazań i nauk oraz świadectwo osobistego zaangażowania. Warto zwrócić uwagę, że jego troska o prawa człowieka nie ograniczała się do obrony ludzi pokrzywdzonych. Pokazywał, że prawa człowieka wiążą się ściśle z prawem naturalnym i że do ich właściwego zrozumienia potrzebna jest rzetelna antropologia.

KOŚCIÓŁ A PAŃSTWO

Sobór watykański II w konstytucji *Gaudium et spes* naucza, że państwo i Kościół są „każde na własnym terenie, od siebie niezależne i autonomiczne” Istnieje jednak płaszczyzna ich współdziałania dla dobra obywateli, narodu czy społeczeństwa. Kościół włącza się w tę współpracę przez głoszenie wiary, pracę formacyjną i edukacyjną, a także przez wydawanie moralnego osądu odnośnie do życia społecznego i politycznego, „zwłaszcza gdy wymagają tego fundamentalne prawa osoby albo zbawienie dusz”²⁸

²⁶ Por. Jan Paweł II, *Redemptor hominis*, 17.

²⁷ Por. Jan Paweł II, *Redemptor hominis*, 17; *Poszanowanie praw człowieka częścią integralną każdej kultury. Przemówienie do uczestników I Światowego Kongresu poświęconego duszpasterstwu praw człowieka* (4 lipca 1998 r.), OR 19:1998, nr 12, s. 28–29.

²⁸ Sobór watykański II, *Gaudium et spes*, 76.

Większość państw historycznie związanych z chrześcijaństwem nie ma dziś charakteru wyznaniowego. Obecnie *cura religionis*, czyli szczególną troskę państwa o konkretną religię, zastąpiono *cura libertatis religiosae*, to znaczy ochroną i promocją fundamentalnego prawa człowieka do wyznawania religii. Ojciec Święty stwierdzał, że prawo do wolności religijnej winno zostać zagwarantowane w konstytucji, a zatem powinno mu się przyznać status prawa podstawowego w ustawodawstwie państwowym²⁹ Jan Paweł II zaznaczył także, że w dobie pluralizmu religijnego i migracji ludności wolność religijna może być chroniona za pomocą ustaw dotyczących różnych aspektów poszczególnych religii, respektując ich tożsamość i wolność³⁰

Wkładem papieża w rozwój tej problematyki jest podkreślenie, że wolności religijnej nie można ograniczyć tylko do litery prawa, a władze polityczne powinny czerpać inspirację z prawdy o Bogu i człowieku. „W sytuacji, w której nie istnieje żadna ostateczna prawda, będąca przewodnikiem dla działalności politycznej i nadająca jej kierunek, łatwo o instrumentalizację idei i przekonań dla celów, jakie stawia sobie władza”³¹. Poszanowanie przez państwo prawa do wolności religijnej – według Ojca Świętego – stanowi *de facto* uznanie porządku, który przekracza sprawy polityczne. Wskazuje na najwyższe wartości, którym państwo służy. Fundamentem i celem prawa stanowionego jest osoba ludzka i prawda o niej³².

Wartości, na których strażą stoi wolność religijna, szerzy się przede wszystkim przez obyczaje. Obojętność państwa i innych organizacji wobec ponizania uczuć i wartości religijnych w życiu publicznym może doprowadzić do tego, że przepisy chroniące wolność religijną staną się martwą literą. W tej perspektywie Ojciec Święty wskazał, że poszanowanie wolności religijnej stanowi podwójne kryterium: „spójności systemu prawnego” państwa oraz „dojrzałości wolnego społeczeństwa”³³

Jan Paweł II stwierdził, że bardzo ważne jest to, aby państwo, instytucje religijne i poszczególni ludzie przekładali normy prawne na język kultury i obyczajów³⁴. Kultura współczesna nie może marginalizować spraw

²⁹ Por. Jan Paweł II, *Pracujcie na rzecz sprawiedliwości, równości i dobra wspólnego. Przemówienie do członków międzynarodowej Unii Prawników Katolickich* (24 listopada 2000 r.), OR 22:2001, nr 3, s. 15.

³⁰ Por. Jan Paweł II, *Wolność religijna warunkiem bezpieczeństwa. Audiencja dla członków zgromadzenia parlamentarnego OBWE* (10 października 2003 r.), OR 25:2004, nr 3, s. 18.

³¹ Jan Paweł II, *Centesimus annus*, 46.

³² Por. Jan Paweł II, *Misją Papieża jest obrona praw człowieka...*, s. 34.

³³ Por. Jan Paweł II, *Transcendentne podstawy godności i praw osoby...*, s. 12.

³⁴ Por. Jan Paweł II, *Poszanowanie mniejszości warunkiem pokoju...*, s. 32.

wiary. Prawu do wolności religijnej sprzeciwia się propagowanie obojętności religijnej, relatywizm, religijny synkretyzm i błędnie pojęta tolerancja³⁵

Jeśli państwo prawa jest uczciwe wobec obywateli, to nie można pogodzić ze sobą wspierania procesu laicyzacji i ochrony wolności religijnej. Prawidłowo pojęta laickość państwa oznacza „spotkanie różnych religii z narodem” (ze społeczeństwem), ale nie może oznaczać ignorowania spraw religijnych. Natomiast laicyzm (sekularyzm) jest postawą zagrażającą faktycznie wolności religijnej, bo państwo, inspirowane tą ideologią, niszczy społeczny wymiar religii³⁶

WOLNOŚĆ I MISJA KOŚCIOŁA

Świecki charakter państwa, jego neutralność wyznaniowa, nie może oznaczać nieobecności religii w życiu publicznym czy też jej marginalizacji. Prawda wiary winna być publicznie wyznawana, głoszona i realizowana w życiu społecznym i kulturalnym. Dlatego wolność religijna wiąże się z przynależnością wiernych do różnych grup i stowarzyszeń katolickich, z kultem liturgicznym i aktywnością na forum publicznym i międzynarodowym. W ramach działalności wspólnotowej wolność religijna obejmuje: wolność posiadania hierarchii i struktur władzy, własnych instytutów formacji i kształcenia, środków przekazu, wolność głoszenia i nauczania wiary także poza miejscami kultu, swobodę prowadzenia działalności charytatywnej, możliwość zawarcia porozumienia z władzami państwowymi i wymianę dóbr duchowych i materialnych na płaszczyźnie międzynarodowej³⁷

Ojciec Święty od początku pontyfikatu podkreślał konieczność uznania prawa do głoszenia i wyznawania religii w sposób prywatny i publiczny. „Swobodne wyznawanie religii przynosi korzyść zarówno jednostkom, jak i rządowi”³⁸. W Dokumencie o wolności religijnej, skierowanym do szefów państw, które podpisały Akt Końcowy w Helsinkach w 1975 roku, papież podkreślił, że przez wypełnienie tego prawa wspólnoty kościelne i wyznaniowe wnoszą swój wkład we wspólne dobro społeczne i międzynarodowe³⁹

³⁵ Por. Jan Paweł II, *Wolność religijna warunkiem bezpieczeństwa...*, s. 18.

³⁶ Por. Jan Paweł II, *W trosce o lepszą przyszłość rodziny ludzkiej. Spotkanie z korpusem dyplomatycznym* (12 stycznia 2004 r.), OR 25:2004, nr 3, s. 24.

³⁷ Por. *Dokument Stolicy Apostolskiej o wolności religijnej...*, s. 7–8.

³⁸ Por. Jan Paweł II, *Wolność religijna podstawą praw ludzkich. Orędzie do Sekretarza Generalnego ONZ* (2 grudnia 1978 r.), [w:] *Nauczanie papieskie*, t. 1, s. 119.

³⁹ Por. *Dokument Stolicy Apostolskiej o wolności religijnej...*, s. 7–8.

Kościół, respektując autonomię państwa i porządek demokracji, wnosi w życie społeczne chrześcijańskie wartości⁴⁰. Warunkiem „zdrowej współpracy” z państwem jest całkowite poszanowanie niezawisłości Kościoła katolickiego, jego religijnej misji, prawa kościelnego i wynikających z wiary zobowiązań ludzi wierzących⁴¹. Wolność Kościoła jako podmiotu w strukturze społecznej jest poniekąd gwarantem wolności ludzi i innych instytucji:

Broniąc własnej wolności – pisał Jan Paweł II – Kościół jednocześnie broni osoby ludzkiej, która ma bardziej słuchać Boga niż ludzi (por. Dz 5, 29), rodziny, różnych społecznych organizacji i narodów, bowiem im wszystkim przysługuje własny zakres autonomii i suwerenności⁴²

Wolność religijna i misja Kościoła oraz apostołat wiernych są ze sobą ściśle związane. „Chrześcijanin żyje wolnością (por. J 8, 31–32) i służy jej zgodnie z misyjną naturą swego powołania, ofiarowując innym prawdę, którą sam poznał”⁴³. Prawda wiary, którą człowiek wybiera w sumieniu, stanowi „nowość życia” i jest „Dobrą Nowiną dla człowieka wszech czasów: do niej wszyscy zostali powołani i przeznaczeni”. W prawdzie o odkupieniu człowieka w Chrystusie zawarta jest odpowiedź na pytanie: dlaczego Kościół ewangelizuje ludzi? Czyni to, ponieważ prawda chrześcijańska wyzwala od alienacji, jakiej poddany jest człowiek w życiu doczesnym. Wiara jest dobrem nie tylko intelektualnym, lecz także na wskroś egzystencjalnym: „Ci, którzy są włączeni w Kościół katolicki – stwierdził Ojciec Święty – powinni czuć się uprzywilejowani, a przez to bardziej zobowiązani do dawania świadectwa wiary i życia chrześcijańskiego jako służby braciom i należnej odpowiedzi Bogu”⁴⁴

Jan Paweł II uważał, że jedna z największych słabości współczesnej cywilizacji tkwi w „nieadekwatnej wizji człowieka”. W przemówieniu do Konferencji Episkopatu Latinoamerykańskiego (CELAM), wygłoszonym w Puebla 28 stycznia 1979 roku, papież w obliczu niebezpieczeństwa zaangażowania się duchowieństwa i wiernych w walkę polityczną stwierdził, że działanie na rzecz sprawiedliwości i promocji człowieka jest częścią ewangelizacji. Jednak inspiracją dla tego działania jest wiara chrześcijańska, a nie ideologia czy polityka⁴⁵

⁴⁰ Por. Jan Paweł II, *Centesimus annus*, 47.

⁴¹ Por. Jan Paweł II, *Ewangelizacja pilnym zadaniem Kościoła. Przemówienie do biskupów z Wietnamu* (22 stycznia 2002 r.), OR 23:2002, nr 4, s. 23.

⁴² Jan Paweł II, *Centesimus annus*, 45.

⁴³ Tamże, 46.

⁴⁴ Por. Jan Paweł II, *Redemptoris missio*, 11; Kongregacja Nauki Wiary, *Nota dottrinale su alcuni aspetti dell'Evangelizzazione*, 10.

⁴⁵ Por. Jan Paweł II, *Mieć odwagę proroków i ewangeliczną roztropność pasterzy* (28 stycznia 1979 r.), [w:] *Nauczanie papieskie*, t. 2/1, s. 88 i 91.

Odpowiednio rozumiana wolność religijna nie daje Kościołowi prawa do ingerowania w sferę polityki i kompetencje państwa. Obecność Kościoła w życiu publicznym ma znaczenie religijne, ale jego działanie posiada także wymiar etyczny. Kościół wychowuje do prawdy i dobra przez formację obywateli. Przez wspieranie nauki i sztuki Kościół wzbogaca kulturę. Poddaje krytyce postawy negatywne, takie jak nienawiść czy pogarda dla drugiego człowieka. Uczy społecznych cnót braterstwa i miłosierdzia. Jan Paweł II stwierdził, że wolność religijna jest „czynnikiem spójności moralnej danego kraju” i przyczynia się do zaprowadzania porządku i pokoju społecznego⁴⁶ Katolicy świeccy, biorący aktywny udział w życiu politycznym, mają religijny i moralny obowiązek sumienia oraz demokratyczne prawo działać zgodnie z zasadami wiary i moralności chrześcijańskiej. Przede wszystkim należy się troszczyć o to, by życie społeczno-polityczne było budowane w oparciu o naturalne prawo moralne. Anarchia moralna i marginalizowanie chrześcijaństwa zagraża fundamentom cywilizacji zachodniej⁴⁷

W tym kontekście trzeba podkreślić prawo rodziców do katolickiego wychowania dzieci, które ściśle wiąże się z wolnością religijną. Chodzi o przekazywanie wiary we wspólnocie Kościoła. W ten sposób rodzina wzrasta jako „Kościół domowy” i jest podmiotem ewangelizacji⁴⁸ Następstwem poszanowania prawa rodziców jest pluralizm w systemie edukacji szkolnej. Kościół włącza się w proces wychowania także poprzez organizację szkolnictwa katolickiego na wszystkich poziomach edukacji, a także poprzez nauczanie religii w szkołach publicznych. Na ponad dziewięćdziesiąt umów Stolicy Apostolskiej, zawartych z państwami w okresie pontyfikatu Jana Pawła II, w dwudziestu przypadkach została uregulowana szczegółowo sprawa nauczania religii w szkołach publicznych⁴⁹

Procesy zjednoczeniowe, jakie mają miejsce w świecie, stanowią ważne wyzwanie dla współczesnego Kościoła. Jan Paweł II apelował, aby w Preambule do konstytucji Unii Europejskiej znalazło się odniesienie do wartości religijnych i chrześcijańskich. Argumentował tym, że Kościoły,

⁴⁶ Por. *Dokument Stolicy Apostolskiej o wolności religijnej...*, s. 8; Jan Paweł II, *Wyzwanie stojące przed ludzkością: życie, chleb, pokój i wolność...*, s. 24.

⁴⁷ Por. Kongregacja Nauki Wiary, *Nota doktrynalna o niektórych aspektach działalności i postępowaniu katolików w życiu politycznym*, OR 24:2003, nr 2, s. 49–54.

⁴⁸ Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, 46; Jan Paweł II, *List do rodzin*, 16.

⁴⁹ Por. W. Góralski, *Wolność nauczania religii katolickiej w szkołach publicznych w umowach Stolicy Apostolskiej zawartych z państwami w okresie pontyfikatu Jana Pawła II*, wykład wygłoszony podczas sympozjum *Wolność religijna sercem ludzkiej wolności*, Uniwersytet Jagielloński, 4 listopada 2010 r. (akta sympozjum w przygotowaniu do publikacji). Na przykład państwo polskie gwarantuje naukę religii w szkołach publicznych w ramach zajęć szkolnych, zgodnie z wolą zainteresowanych, por. omówienie: J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 1993, 236–242 i 264–265.

wspólnoty kościelne i religijne są instytucjami, które z różnych względów nie mogą być redukowane do rangi organizacji „prywatnych” Wartości przez nie reprezentowane są dziedzictwem społeczeństw tworzących Unię Europejską. Marginalizowanie instytucji religijnych oznacza również brak szacunku dla demokracji. Jan Paweł II wnosił, by uznano prawo Kościołów i wspólnot do swobodnego organizowania się zgodnie z wymogami wyznawanej wiary i prawa, jakie te instytucje posiadają w państwach członkowskich, oraz wzywał władze Unii Europejskiej do otwartego dialogu w sprawach religijnych. Podkreślał także, że Unia Europejska powinna reagować, gdy deptane jest prawo do wolności religijnej obywateli państw członkowskich⁵⁰

Jan Paweł II stwierdził, że „trzeba dążyć do tego, by autentyczna wolność religijna została przyznana wszystkim i wszędzie [...]. Nie chodzi jednak o problem religii większości czy mniejszości, lecz o niezbywalne prawo wszystkich i każdej osoby ludzkiej”⁵¹ Dlatego zalecał, by w relacji między religiami stosować zasadę wzajemności odnośnie do wolności religijnej⁵². Kościół odwołuje się do tej zasady także na forum międzynarodowym, zwłaszcza w trosce o los chrześcijan w krajach muzułmańskich⁵³

POKÓJ OWOCEM WOLNOŚCI RELIGIJNEJ

Kościół uczy, że pokój nie ogranicza się do braku konfliktów międzynarodowych czy społecznych, lecz jest rzeczywistością sięgającą ludzkiego sumienia i ducha.

⁵⁰ Por. Jan Paweł II, *Ecclesia in Europa*, 114–115; Jan Paweł II, *Otwórzmy serca i umysły na wyzwania naszych czasów. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (10 stycznia 2002 r.), OR 23:2002, nr 3, s. 33–34.

⁵¹ Jan Paweł II, *Redemptoris missio*, 39; por. Jan Paweł II, *Centesimus annus*, 46.

⁵² „Szacunek i dialog wymagają więc wzajemności we wszystkich dziedzinach, szczególnie w tym, co dotyczy podstawowych swobód, a zwłaszcza godności religijnej”, Jan Paweł II, *Wierzymy w Boga, wielbimy Boga, szukamy Boga. Spotkanie z młodzieżą muzułmańską* (19 sierpnia 1985 r.), OR 6, numer nadzwyczajny II, s. 15. „Także wówczas, gdy państwo przyznaje specjalną pozycję prawną określonej religii, istnieje obowiązek prawnego uznania i skutecznego poszanowania prawa do wolności sumienia wszystkich obywateli [...]”, Jan Paweł II, *Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia...*, s. 3. Por. Jan Paweł II, *Poszanowanie praw człowieka warunkiem prawdziwego pokoju...*, s. 5.

⁵³ Por. Papieska Rada ds. Opieki Pastoralnej nad Migrantami i Podróżnymi, *Erga migrantes caritas Christi*, „Acta Apostolicae Sedis” 96:2004, nr 11, s. 794; por. *Libertà religiosa e reciprocità*, red. J. A. Araña, Mediolan 2009. Zasada ta, rozumiana jako szacunek dla człowieka religijnego, nie zaś jako warunek czy karta przetargowa w negocjacjach, znalazła odzwierciedlenie w polityce konkordatowej Stolicy Apostolskiej, por. J.-P. Durand, *À propos de quelques concordats négociés par Jean Paul II*, [w:] *Pour une conscience vive et libre. „Dignitatis humanae”: une déclaration prophétique de Vatican II*, red. F. Bousquet, Paris 2006, s. 141–153. Wolność religijna, aspekt prawny nauki katolickiej, por. J. Krukowski, *Kościół i Państwo...*, s. 99–114.

Pokój budowany i umacniany na wszystkich płaszczyznach ludzkiego współistnienia, opiera się na wolności i na otwarciu się sumień na prawdę. Dlatego wszystkie – jawne bądź utajone – formy gwałcenia wolności religijnej przynoszą istotne szkody pokojowi⁵⁴

Do problematyki wolności religijnej Jan Paweł II nawiązywał niejednokrotnie w corocznych orędziach na Światowy Dzień Pokoju. Trzeba wspomnieć między innymi dwa orędzia całkowicie poświęcone omawianemu tematowi: *Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia* z 1988 roku i *Poszanowanie sumienia każdego człowieka warunkiem pokoju* z 1991 roku. Pokój stanowił także główny wątek przemówień do korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej, stanowiących „unikalny komentarz do aktualnych spraw międzynarodowych”, w którym znajduje się wiele odwołań do roli sumienia i religii w życiu ludzi i narodów⁵⁵. Temat związku między wolnością religijną i pokojem powracał również w wielu innych wystąpieniach papieskich. Można powiedzieć, że w ten sposób Jan Paweł II przypominał światu ewangeliczne przesłanie o miłości społecznej.

W tym kontekście nie można pominąć spotkań modlitewnych z liderami różnych religii w Asyżu, będących wydarzeniami bez precedensu w historii Kościoła. Jan Paweł II był przekonany, że nie wystarczy polityka, by zbudować pokój, gdyż ona wielokrotnie zawiodła oczekiwania ludzi. Trzeba w tym celu sięgać także do religii i kultury, do „najgłębszych i najbardziej życiodajnych źródeł, tam, gdzie się kształtuje świadomość i znajduje swe oparcie moralne działanie człowieka” Posłuszeństwo głosowi sumienia stanowi „podstawowy element na drodze do lepszego świata” Ojciec Święty zaznaczył podczas spotkania modlitewnego 27 października 1986 roku, że osiągnięcie pokoju przerasta ludzkie siły, dlatego konieczne jest odniesienie do Rzeczywistości nadprzyrodzonej i również do wspólnej natury ludzkiej otwartej na transcendencję, by pracować dla sprawiedliwości i solidarności ludów i narodów⁵⁶. Modląc się w Asyżu o pokój na Bałkanach (9–10 stycznia 1993 roku), Jan Paweł II podkreślił, że religia jest „źródłem wzajemnego zrozumienia i harmonii i że jedynie zwyrodnienie uczuć religijnych prowadzi do dyskryminacji i konfliktu”⁵⁷. Na spotkaniu 24 stycznia 2002 roku, po ataku terrorystycz-

⁵⁴ Jan Paweł II, *Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia...*, s. 1 (wstęp).

⁵⁵ Por. R. Kuźniar, *Wstęp do przemówień do korpusu dyplomatycznego*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane. Orędzia, przesłania, przemówienia okolicznościowe*, t. 5, Kraków 2007, s. 438–439.

⁵⁶ Światowy Dzień Modlitwy o Pokój, 27 października 1986 r.: por. *Przemówienie powitalne*, OR 7:1986, nr 10, s. 1 i 13, oraz *To, co uczyniliśmy dzisiaj, ma dla świata znaczenie życiowe*, tamże, s. 17.

⁵⁷ Jan Paweł II, *Autentyczna wiara jest źródłem zrozumienia i harmonii*, OR 14:1993, nr 3, s. 11.

nym na World Trade Center w Nowym Jorku, zwrócił uwagę, że religie służą pokojowi, dając siłę do przebaczenia krzywd, co jest koniecznym krokiem do nawiązania zerwanych więzi⁵⁸ Świadczenie wspólnej modlitwy w Asyżu uzmysłowiło nie tylko rolę religii w budowaniu pokoju, ale również pokazało, jak ważną sprawą jest wizja człowieka, rola sumienia i prawo naturalne, stanowiące kluczowe wartości w dialogu międzyreligijnym.

„Wymowa Deklaracji Praw Człowieka – mówił Jan Paweł II – jest jednoznaczna: jeśli chcecie zachować pokój, pamiętajcie o człowieku”⁵⁹ Kultura praw człowieka jest kulturą pokoju. „Tylko pełnia praw zagwarantowana każdemu człowiekowi – mówił papież – może zapewnić pokój u samych jego korzeni” Jest to „najpewniejszą drogą do zbudowania trwałych relacji między państwami w świecie” Pogwałcenie praw człowieka jest zarzewiem konfliktu⁶⁰ Zalążkiem tych konfliktów są między innymi niesprawiedliwości wyrządzane duchowi ludzkiemu. Nie można ignorować problemu wierności niepisanemu prawu ludzkiego sumienia, które jest uniwersalną rękojmią ludzkiej godności i pokojowego współżycia ludzi⁶¹. W homilii podczas Mszy świętej w Chartumie, w Sudanie (10 lutego 1993 roku), papież powiedział, że „prześladowanie obywateli za przekonania religijne jest głęboką niesprawiedliwością wymierzoną przeciwko człowiekowi i przeciwko Bogu i zamykającą drogę do pokoju”⁶².

Wolność religijna służy wychowaniu ludzi oddanych sprawie pokoju, ponieważ decyzje ludzkiego sumienia przekładają się na ludzkie czyny, co stanowi moralny fundament braterstwa i solidarności ludzi⁶³ Respektowanie prawa do wolności religijnej sprzyja budowie społeczeństwa obywatelskiego, w którym ludzie wierzący i niewierzący współpracują dla dobra swojego kraju⁶⁴

Wolność religijna umacnia również tożsamość narodów. Religia i kultura stanowią „potężną siłę” decydującą o samostanowieniu narodów⁶⁵

⁵⁸ Jan Paweł II, *Budowanie pokoju zadaniem wszystkich*, OR 23:2002, nr 3, s. 19.

⁵⁹ Por. Jan Paweł II, *Motyw życia i nadziei. Przemówienie do przedstawicieli władz PRL* (8 czerwca 1987), OR 8:1987, nr 5, s. 7.

⁶⁰ Por. Jan Paweł II, *Poszanowanie praw człowieka warunkiem prawdziwego pokoju...*, s. 32; Jan Paweł II, *Godność osoby ludzkiej fundamentem sprawiedliwości i pokoju. Przemówienie w ONZ* (2 października 1979 r.), *Nauczanie papieskie*, t. 2/2, s. 267.

⁶¹ Por. Jan Paweł II, *Wierność niepisanemu prawu sumienia. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (10 stycznia 1998 r.), OR 19:1998, s. 33.

⁶² Por. Jan Paweł II, *Wolność religijna prawem każdego człowieka* (10 lutego 1993 r.), OR 14:1993, s. 40

⁶³ Por. Jan Paweł II, *Od czego zależy prawdziwy i trwały pokój? Spotkanie z korpusem dyplomatycznym* (9 stycznia 1988 r.), OR 9:1988, nr 2, s. 17.

⁶⁴ Por. Jan Paweł II, *Poszanowanie praw człowieka warunkiem prawdziwego pokoju...*, s. 7–8.

⁶⁵ Por. Jan Paweł II, *Poszanowanie sumienia każdego człowieka warunkiem pokoju...*, s. 17.

W swoim przemówieniu do Zgromadzenia Narodów Zjednoczonych (5 października 1995 roku) Ojciec Święty mówił o opracowaniu Karty Praw Narodów analogicznej do Deklaracji Praw Człowieka. Uwzględnienie w niej kultury i religii jest bardzo ważne, ponieważ wolność religijna jest także fundamentem praw narodów⁶⁶ Poszanowanie tej wolności we wszystkich jej postaciach należy, zdaniem Jana Pawła II, uznać za „najskuteczniejszy środek gwarantujący bezpieczeństwo i stabilność rodziny ludów i narodów w XXI wieku”⁶⁷

Dzieje ludzi pozostają jednak sceną walki między dobrem i złem. Ale te dzieje „pisze” także Bóg, nie tylko ludzie. Kościół nieustannie przypomina o wertykalnym, transcendentnym wymiarze historii, która swe wypełnienie znajdzie w Bogu. Dlatego ludzkie cierpienia, między innymi spowodowane deptaniem ludzkiej godności, dyskryminacją rasową i religijną, są również po to, by „wyzwolić w nas miłość, ów hojny bezinteresowny dar z własnego ja na rzecz tych, których dotyka cierpienie”⁶⁸ Bł. Jan Paweł II przekonał wielu ludzi, że wolność religijna otwiera światu drogę ku lepszej przyszłości, wolnej od wojen i konfliktów. Podczas jego pontyfikatu powstało wiele inicjatyw na rzecz zachowania pokoju i coraz więcej ludzi jest przekonanych, że świat, który będzie bardziej Boży, stanie się zarazem światem bardziej ludzkim.

* * *

Nauczanie bł. Jana Pawła II na temat wolności religijnej jest twórczym rozwinięciem doktryny soboru watykańskiego II. Ujęcie teologiczne jest wiodące, ale papież uzupełnia je podejściem filozoficznym, prawnym i praktycznym. Omawiał on tę problematykę z katolickiego punktu widzenia, ale nadał swym wypowiedziom humanistyczny i „ekumeniczny” charakter, pamiętając, że wolność religijna jest zagadnieniem, co do którego trzeba znaleźć płaszczyznę porozumienia z innymi religiami i z władzami państwowymi.

Podstawą wolności religijnej jest godność osoby ludzkiej. Papież podkreślał otwartość człowieka na transcendencję i jego zdolność opowiedzenia się w sumieniu za wyborem religii. Ten wewnętrzny akt człowieka, wynikający z jego racjonalnej natury, jest pierwotnym przedmiotem

⁶⁶ Por. Jan Paweł II, *Od praw człowieka do praw narodów. Przemówienie do Zgromadzenia Ogólnego ONZ (5 października 1995 r.)*, OR 16:1995, nr 11–12, s. 7–8.

⁶⁷ Por. Jan Paweł II, *Wolność religijna warunkiem bezpieczeństwa...*, s. 18. Por. J. Haaland Matlary, *Diritti umani abbandonati? La minaccia di una dittatura del relativismo*, Lugo 2007, s. 175–205 (rozd.: *La politica dei diritti dell'uomo di papa Giovanni Paolo II*).

⁶⁸ Por. Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005, s. 157 i 172.

wolności religijnej. Nie tylko państwo, lecz także różne religie i Kościół katolicki winny okazać tej rzeczywistości szacunek, czy to przez ustawy prawne, czy przez akceptację decyzji osoby o zmianie religii lub też uwzględnienie praw mniejszości przez religijną większość.

Człowiek ma prawo do poznania prawdy, ale nie oznacza to, że prawda podlega subiektywizacji i relatywizacji. Człowiek jako istota racjonalna szuka jej, prawda zaś przyciąga go swym blaskiem. Katolicy winni głosić prawdę wiary w życiu społecznym, ponieważ ona wyzwala, czyni człowieka wolnym i odpowiedzialnym. Prawda chrześcijańska potwierdza naturalne prawo moralne, czyli zasady i wartości uniwersalne, które powinny być respektowane przez wszystkich.

Kościół nie rości sobie pretensji do przywilejów ze względu na głoszenie Ewangelii, historyczne czy dobroczynne zasługi dla społeczeństwa, lecz domaga się swobody działania w imię godności człowieka i jego duchowych potrzeb. Szacunek dla innych wyznań i religii ze strony Kościoła stanowi postawę ewangeliczną, wynikającą z ludzkiego wymiaru odkupienia. Nie jest to w żadnym razie rezygnacja z ewangelizacji. Prawda wiary zawiera w sobie imperatyw jej wyznawania, tworzenia wspólnoty, kultury, nauki, ma stać się dobrem dzielonym z innymi. Ojciec Święty ukazywał różne drogi działalności Kościoła i ludzi wierzących dla dobra wspólnego. Respektując autonomię państwa, Kościół wnosi własny wkład w życie społeczne, wynikający z wiary i chrześcijańskiego humanizmu. Wskazuje na sens dziejów, często naznaczonych cierpieniem.

W obrębie prawa stanowionego wolność religijna nie jest „koncesją” na sprawowanie liturgii w miejscach kultu ani tolerancją dla uczuć i poglądów religijnych, lecz zagwarantowaniem przez państwo fundamentalnego prawa człowieka. Państwo jest instytucją wtórną wobec tej rzeczywistości, jaką jest wiara ludzi; chodzi tutaj nie tylko o aspekt historyczny, ale także filozoficzny. Żadna ziemaska władza nie może rościć sobie pretensji do duszy człowieka czy do zajęcia miejsca samego Boga. Dlatego wolność religijna i wolność Kościoła są miernikiem demokracji. Zadaniem państwa jest regulowanie spraw religii dla dobra ogółu społeczeństwa. Neutralność wyznaniowa nie oznacza laicyzacji, lecz zdrową współpracę z Kościołem i mądre korzystanie z chrześcijańskich wartości.

Wszystkie prawa człowieka tworzą jedną całość. Ponieważ wolność religijna dotyczy najgłębszych warstw osoby ludzkiej, stanowi podstawę, źródło, rację bytu, proberz i szczyt pozostałych praw człowieka. Może się wydawać, że uwypukla ona prymat Boga, ale przede wszystkim wiąże się z integralną wizją człowieka, a więc jest kluczowa dla właściwego rozumienia praw człowieka.

Bezsprzecznie zasługą Jana Pawła II jest to, że zagadnienie wolności religijnej uczynił wiodącym tematem dialogu z innymi wyznaniem chrześcijańskimi i religiami oraz ze światem polityki. Niewątpliwie zasłużył na miano „architekta” wznoszącego we współczesnym świecie gmach wolności religijnej, budowany na szacunku dla każdego człowieka, dla naturalnego prawa moralnego i sumienia, ale także wznoszony przez odważne wyznawanie wiary, zachowywanie tożsamości religijnej i etycznej oraz zaangażowanie dla dobra bliźnich. Uczył, że trzeba łączyć wolność religijną z misją Kościoła, humanizm z Ewangelią, godność człowieka z jego tożsamością religijną i kulturową. Pokazał, że Kościół katolicki, wierny swemu posłannictwu i wsparty odpowiedzialną postawą wiernych, jest dla współczesnego świata ostoją prawdy, wartości i wolności. Dzieląc ze światem jego smutki i radości, pozostaje w nim zaczynem nowego stworzenia. Dlatego wolności religijnej nie można pogodzić z obojętnością światopoglądową, irenizmem religijnym i relatywizmem etycznym.

Nauczanie Jana Pawła II jest jeszcze bardziej wymowne, jeśli weźmie się pod uwagę kontekst historyczny i duszpasterski jego posługi. Ojciec Święty mówił o wolności religijnej i wzywał do przestrzegania prawa do niej na przykład przy okazji pielgrzymek do krajów, w których antyklerykalizm zapisany był w państwowych konstytucjach – jak w Meksyku w 1979 roku, czy też prawo do wolności religii pozostawało martwą literą – jak w komunistycznej Polsce w 1979 roku lub na Kubie w 1998 roku.

Warto przypomnieć, że Kościół katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej, jak również w innych częściach świata stał się jedną z ważnych sił prowadzących do przemian politycznych w końcu lat 80. XX wieku. W wielu krajach orędzie Ewangelii było siłą swoistej moralnej i duchowej rewolucji, pozwalającej wprowadzić demokrację. W tym zrywku ku wolności podkreśla się rolę, jaką odegrał Jan Paweł II. Manifestacja żywotności wiary pokazała, że człowiek potrzebuje Boga, by godnie żyć. Demokratyczne przemiany, które zakończyły okres zimnej wojny, nie oznaczały dla Ojca Świętego końca zmagania o wolność wiary, miejsce religii w życiu publicznym czy obronę praw ludzi wierzących. Zagrożenia wolności religijnej przybrały bardziej wyrafinowane formy, znajdując sojuszników w ideologii laicyzmu czy relatywizmie moralnym.

Nie można się godzić, by prawo do wolności religijnej stało się martwą literą, choćby było zapisane w konstytucji. Nauka katolicka, którą rozwinął Jan Paweł II, ukazuje głębię ducha każdego człowieka i jego nienaruszalną godność oraz wskazuje na potrzebę odniesienia do Boga w życiu społeczno-politycznym. Wolność religijna łączy się ściśle ze świadectwem wierzących, by świat poznał, że do „wolności wyswobodził

nas Chrystus” (Ga 5, 1). „Nie można stłumić dążenia do wolności religijnej – mówił bł. Jan Paweł II – dopóki żyć będzie człowiek, pozostanie ono zawsze żywe i przemożne”⁶⁹ Słowa te wyrażają jego głęboką wiarę w Boga, która nie pozwala zwątpić w człowieka.

**“VIVID AND PRESSING RIGHT”
FREEDOM OF RELIGION IN JOHN PAUL’S TEACHING**

Summary

The article on “Vivid and Pressing Right: Freedom of religion in John Paul’s Teaching” is a synthesis of main topics related to the papal doctrine. It was affirmed that the Pontiff developed the teaching of Vatican II on the subject and his teachings had ecumenical and deep humanistic significance. Human dignity is a basis for religious liberty. Freedom to search for the truth, moral conscience and responsibility for being witnesses to the faith are manifestations of the transcendental dimensions of human beings. It is the principle reason why the right of religious liberty should be protected.

John Paul II underlined the fundamental role of religious liberty with regard to the other human rights and to the State’s constitution and law, to the culture and social customs too. The reason for this relationship is the integral vision of man and of human morality and the role of the social values which in itself forms part of the right for religious freedom. Religious liberty guarantees the fruitful mission of the Church in the society and her contribution for the common good. This right is an important factor for peaceful coexistence of different religions in a multicultural world.

⁶⁹ Jan Paweł II, *Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (10 stycznia 2005 roku).